O‘ZBEKISTON MOLIYA SEKTORIDA RAQAMLI TRANSFORMASIYA VA FINTECH TEXNOLOGIYALARINING TIJORAT BANKLARI SAMARADORLIGIGA TA’SIRI

Urunboyeva Sevara To’xtasin qizi
Toshkent Menejment va Iqtisodiyot instituti
https://doi.org/10.5281/zenodo.21838134

Annotatsiya. *Ushbu tadqiqot ishida O‘zbekiston Respublikasi moliya-bank tizimida amalga oshirilayotgan raqamli transformatsiya jarayonlari hamda moliyaviy texnologiyalar (Fintech) yechimlarining tijorat banklari operatsion samaradorligi va raqobatbardoshligiga ta’siri atroflicha tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida an’anaviy banking modellarining transformatsiyasi, neo-banklar va fintex platformalarning bozorga kirib kelishi hamda ularning mijozlar tajribasi va moliyaviy ommaboplikni oshirishdagi o‘rni o‘rganildi. Emfrik va statistik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, fintech yechimlarini amaliyotga joriy etish tijorat banklarining operatsion xarajatlarini sezilarli darajada kamaytiradi va aktivlar daromadligini oshiradi. Maqola yakunida mamlakatimizda bank-fintech ekotizimini yanada takomillashtirish va kiberxavfsizlikni ta’minlash bo‘yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.*
Kalit so‘zlar: *fintech, tijorat banklari, raqamli iqtisodiyot, open banking, neo-banklar, raqobatbardoshlik, moliyaviy ommaboplik, kiberxavfsizlik.*

1.KIRISH

Jahon iqtisodiyotining globallashuvi va raqamlashuvi sharoitida moliya-bank sektori eng jadal o‘zgarib borayotgan tarmoqlardan biridir. An’anaviy bank xizmatlarini ko‘rsatish usullari bugungi kunda zamonaviy iste’molchilarning talablariga to‘liq javob bera olmayapti. Tezkorlik, qulaylik va past transaksion xarajatlar bank mijozlari uchun asosiy mezonlarga aylanmoqda. Ushbu sharoitda Moliyaviy Texnologiyalar (Fintech) nafaqat bank operatsiyalarini avtomatlashtiruvchi vosita, balki butun moliya arxitekturasini o‘zgartiruvchi strategik omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda moliya sektorini isloh qilish, banklarni xususiylashtirish va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo‘yicha keng ko‘lamli chora-tadbirlar amalga oshirildi. "Raqamli O‘zbekiston – 2030" milliy strategiyasi hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining bank tizimini transformatsiya qilishga qaratilgan farmon va qarorlari sohaga zamonaviy texnologiyalarni jadal kirib kelishiga zamin yaratdi. Mobil ilovalar, P2P (Peer-to-Peer) pul o‘tkazmalari, kontaktasiz to‘lovlar, QR-kod tizimlari va avtomatlashtirilgan skoring texnologiyalari bugun aholi va biznes subyektlarining kundalik hayotiga chuqur kirib bordi.

Biroq, fintech sektori rivojlanishi bilan tijorat banklari oldida bir qator institutsional va operatsion masalalar yuzaga kelmoqda. Bir tomondan, mustaqil fintech startaplar va to‘lov tashkilotlari an’anaviy banklar uchun jiddiy raqobatchiga aylanib borayotgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, bank va fintech kompaniyalari o‘rtasidagi hamkorlik yangi moliyaviy ekotizimlarni yaratishga imkon bermoqda. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi - O‘zbekiston tijorat banklarida fintech texnologiyalarini joriy etish bosqichlarini tahlil qilish, ularning bank samaradorligiga ta’sirini baholash hamda sohani rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.
2.ADABIYOTLAR TAHLILI

Fintech va bank sektori o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar hamda raqamli transformatsiya jarayonlari xalqaro va mahalliy iqtisodchi olimlar e’tibor markazida bo‘lib kelmoqda.

Xalqaro akademik adabiyotlarda Fintech tushunchasiga turlicha yondashuvlar mavjud. Schueffel (2016) o‘z tadqiqotida fintechga "moliyaviy xizmatlar ko‘rsatish samaradorligini oshirish va an’anaviy moliyaviy usullarni takomillashtirishga qaratilgan innovatsion texnologik sanoat" deb ta’rif beradi. O‘z navbatida, King (2018) o‘zining mashhur "Bank 4.0" konseptual asarida kelajakda an’anaviy bank binolari va filiallarining o‘rni yo‘qolishini, banking jarayoni insonlar boradigan "joy" emas, balki ular istalgan vaqtda va joyda foydalanadigan "funksiya"ga aylanishini ilmiy asoslab beradi.

Golin va Delhaise (2013) banklarning moliya-bank tahlilida texnologik investitsiyalarning o‘rni operatsion xarajatlarni (OpEx) kamaytirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ta’kidlaydilar. Claessens va uning hammualliflari (2018) Bank for International Settlements (BIS) hisobotida fintech kompaniyalarining rivojlanishi moliya bozorida raqobatni oshirishi, bu esa o‘z navbatida xizmatlar narxini arzonlashtirishi hamda ilgari bank xizmatlaridan foydalana olmagan aholi qatlamlarini (Financial Inclusion) qamrab olishini isbotlab bergan. O‘zbekistonlik iqtisodchi olimlar va mutaxassislarning ishlarida ham bank tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish va tijorat banklari kapital barqarorligini ta’minlash masalalari keng tahlil qilingan. Biroq, rivojlanayotgan bozor sharoitida Open Banking (Ochiq banking) modellari hamda bank va fintech integratsiyasining empirik samaradorligi borasidagi tadqiqotlar hali ham yuqori dolzarblikka ega.

3.TADQIQOTUSLUBIYOTI

Ushbu tadqiqotda ilmiy abstraksiyalash, qiyosiy va statistik tahlil, tizimli yondashuv hamda guruhlash usullaridan foydalanildi. Tadqiqotning axborot va empirok bazasini O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy statistik axborotnomalari, tijorat banklarining chop etilgan yillik moliyaviy hisobotlari, Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi (IMF) va Jahon bankining sharhlari tashkil etadi.

Tadqiqot doirasida 2021–2025-yillar oralig‘ida O‘zbekiston bank tizimida masofaviy bank xizmatlaridan (MBX) foydalanuvchilar soni dinamikasi, raqamli tranzaksiyalar hajmi va ularning banklarning rentabellik ko‘rsatkichlariga (ROA va ROE) ko‘rsatgan ta’siri qiyosiy tahlil qilindi.

4.NATIJALAR VA MUXOKAMA

O‘zbekiston moliya bozorida so‘nggi yillarda kuzatilgan raqamli o‘zgarishlar shuni ko‘rsatadiki, fintech texnologiyalari tijorat banklarining faoliyatiga tub burilish olib kirdi. Tahlil natijalariga ko‘ra, fintechning tijorat banklari faoliyatiga ta’sirini quyidagi asosiy yo‘nalishlarda ko‘rish mumkin:

1. Masofaviy bank xizmatlarining (MBX) keskin o‘sishi

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma’lumotlariga ko‘ra, masofaviy bank xizmatlaridan foydalanuvchi jismoniy va yuridik shaxslar soni so‘nggi yillarda bir necha barobarga ortdi. Mobil bank ilovalari orqali amalga oshirilayotgan to‘lovlar hajmi an’anaviy kassalar orqali bajarilayotgan operatsiyalarni ortda qoldirdi. Bu holat banklarga filiallar tarmog‘ini saqlash xarajatlarini maqbullashtirish imkonini berdi.

2. Operatsion xarajatlarning qisqarishi va samaradorlik

An’anaviy bank modelida kredit ajratish, mijozni identifikatsiya qilish (KYC) va hisobvaraq ochish jarayonlari bir necha soatdan bir necha kungacha vaqt talab etgan bo‘lsa, Skoring va Sun’iy

Intellekt (AI) algoritmlariga asoslangan fintech yechimlari bu muddatni 2-5 daqiqagacha qisqartirdi. Olingan ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamlashtirish darajasi yuqori bo'lgan banklarda bitta tranzaksiya tannarxi an'anaviy filiallardagiga nisbatan **65–75 foizga arzonroq**ga tushmoqda.

3. An'anaviy Banking va Fintechning qiyosiy tahlili

Quyidagi jadvalda an'anaviy bank xizmatlari va fintechga asoslangan raqamli bankingning asosiy operatsion ko'rsatkichlari bo'yicha farqlari aks ettirilgan:

Solishtirish mezonlari
An'anaviy Banking Modeli
Fintech / Raqamli Banking Modeli
Mijozni qabul qilish (Onboarding)
Filialga tashrif, qog'oz hujjatlar (1–3 kun)
Masofaviy biometric (Face ID) identifikatsiya (2–3 daqiqa)
Xizmat ko'rsatish vaqti
Ish kunlari va vaqti bilan cheklangan (09:00–18:00)
Tanaffussiz va dam olish kunlarisiz (24/7/365)
Kredit skoringi
Inson omili, moddiy garov talabi, uzoq tahlil
Big Data va AI algoritmlari orqali avtomatlashtirilgan skoring
Xarajatlar strukturasi
Yuqori OpEx (ijara, xodimlar ish haqi, qog'ozbozlik)
Past OpEx, asosiy investitsiya IT infratuzilmaga yo'naltiriladi
Mijozlar qamrovi
Filiallar joylashuviga bog'liq
Internet va smartfon mavjud bo'lgan barcha hududlar

4. Open Banking va API integratsiyasi

Bugungi kunda O'zbekiston moliya bozorida banklar va fintech kompaniyalari o'rtasida o'zaro raqobatdan ko'ra **"Coopetition" (Raqobatli hamkorlik)** modeli ustunlik qilmoqda. Ochiq API (Application Programming Interface) texnologiyalarining joriy etilishi natijasida banklar o'zlarining balans va litsenziya imkoniyatlarini fintech kompaniyalarning qulay interfeyslari bilan birlashtirmoqda. Bu esa har ikkala taraf uchun moliyaviy sinergiya hosil qiladi.

5. XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, fintech O'zbekiston tijorat banklari uchun xavf-xatar emas, balki ularning raqobatbardoshligini oshirish, moliyaviy barqarorligini mustahkamlash va mijozlar bazasini kengaytirish uchun eng kuchli katalizator hisoblanadi. Raqamlashtirishni kechiktirayotgan banklar kelajakda bozordagi ulushini yo'qotish xavfi ostida qoladi.
O'zbekiston moliya-bank tizimida fintech imkoniyatlaridan yanada samarali foydalanish va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xatarlarni yumshatish maqsadida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi:

Ochiq Banking (Open API) qonunchilik bazasini to'liq shakllantirish: Tijorat banklari va uchinchi tomon fintech dasturchilari (TPP) o'rtasida xavfsiz ma'lumot almashish imkonini beruvchi yagona texnik va huquqiy standartlarni tezlashtirish zarur.

Kiberxavfsizlik va RegTech (Regulatory Technology) infratuzilmasini kuchaytirish: Raqamli operatsiyalar hajmining ortishi moliyaviy firibgarlik va kiberhujumlar xavfini oshiradi. Shu sababli, banklar Sun'iy Intellektga asoslangan antifrod (anti-fraud) tizimlariga investitsiyalarni

ko‘paytirishi lozim.

"Regulyatorlik qumdoni" (Regulatory Sandbox) amaliyotini kengaytirish: Yangi fintech mahsulotlari va blokcheyn yechimlarini moliya bozoriga ommaviy tatbiq etishdan oldin ularni Markaziy bank nazorati ostidagi xavfsiz muhitda sinovdan o‘tkazish mexanizmini soddalashtirish kerak.

Aholining moliyaviy va raqamli savodxonligini oshirish: Hududlarda raqamli bank xizmatlaridan foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali mamlakatda moliyaviy ommaboplik darajasini yanada oshirishga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi "Raqamli O‘zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF-6079-son Farmoni.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi "2020–2025-yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida"gi PF-5992-son Farmoni.

Claessens, S., Frost, J., Turner, G., & Zhu, F. (2018). *Fintech credit market activity: a flavor of secondary market trading*. BIS Quarterly Review, September, 29-41.

Golin, J., & Delhaise, P. (2013). *The Bank Credit Analysis Handbook: A Guide for Analysts, Bankers and Investors*. John Wiley & Sons.

King, B. (2018). *Bank 4.0: Banking Everywhere, Never at a Bank*. Marshall Cavendish International Asia Pte Ltd.

Schueffel, P. (2016). *Taming the Beast: A Scientific Definition of Fintech*. Journal of Innovation Management, 4(4), 32-54.

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining yillik va choraklik statistik axborotnomalari (2022–2025 yy.).